

ПРОБЛЕМА КОМУНІКАТИВНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ З СИСТЕМНИМИ ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ В ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

Мартиненко І.В.

кандидат психологічних наук, доцент

Загальновідомим є фактом, що спілкування виступає однією з основних умов розвитку дитини, найважливішим фактором формування особистості, провідним видом людської діяльності, спрямованим на пізнання та оцінку самого себе через посередництво інших людей. Згідно концепції Виготського Л.С. [2], всі вищі психічні функції людини спочатку формуються як зовнішні, тобто такі, в реалізації яких бере участь не один, а мінімум два суб'єкта, і лише поступово вони стають внутрішніми, перетворюються з інтерпсихічних в інтрапсихічні.

У вітчизняних психологічних дослідженнях розвиток дитини розглядається з позицій набуття нею суспільно-історичного досвіду, накопиченого попередніми поколіннями, шляхом спілкування з дорослими.

На важливу роль спілкування в психічному розвитку дитини неодноразово наголошували Божович Л.І., Виготський Л.С., Лісіна М.І., Мухіна В.С., Рузьська А.Г., Смірнова О.О., Щєлованов М.М., Ельконін Д.Б. тощо [2, 5, 7, 8, 9, 11, 17]. На думку вчених, процес спілкування прискорює хід розвитку дітей. Позитивний вплив комунікативної діяльності простежується у всіх сферах психічного життя дитини - від процесів сприйняття до становлення особистості та самосвідомості (Бедельбаєва Х.Т., Годовікова Д.Б., Єлагіна М.Г., Корніцька С.В., Мещерякова С. Ю., Смірнова О.О. тощо).

Становлення діяльності спілкування в онтогенезі є складним процесом комунікативного розвитку. У вітчизняній психології розвиток розглядається не просто як поступове накопичення кількісних змін, а як «ланцюг метаморфоз», що припускає в певні моменти перетворення кількісних змін у корінні якісні перетворення. Лісіна М.І. зазначає, що комунікативний розвиток – це тривалий, циклічний і якісно неоднорідний процес, який відбувається через поступову зміну форм спілкування дитини з дорослими і однолітками, усередині яких відбувається становлення і розвиток комунікативних умінь і навичок [8].

Аналіз психолого-педагогічних досліджень (Аксаріна Н.М., Виготський Л.С., Лісіна М.І., Леонтьєв О.О., Рузьська А.Г., Смірнова О.О., Щєлованов М.М.) свідчить про важливість багатьох елементів для реалізації комунікативної діяльності в дошкільному віці: мотивації до спілкування, сформованості комунікативних вмінь, наявності комунікативних здібностей тощо.

Вчені сходяться у думці, що передумовою до комунікативного розвитку дитини виступає наявність потреби до спілкування, прагнення вступати в контакт з оточуючими. Як зазначає Лісіна М. І., потреба у спілкуванні є однією з ранніх соціальних потреб особистості. З віком ця потреба розширюється і поглиблюється за формою і змістом. По мірі оформлення потреби розвивається спілкування, його мотиви, відбувається становлення комунікативних умінь особистості [8].

Дослідники спілкування в дитячому віці погоджуються з попереднім автором, у дослідженнях Божович Л.І., Лісіної М.І., Мухіної В.С., Смірнкової О.О. йдеться про те, що рушійною силою комунікативного розвитку є становлення і розвиток мотивації до спілкування. Мотивом спілкування визначається партнер з такими якостями, заради яких дитина ініціює звернення до нього або підтримує ініційовану ним комунікативну діяльність. Тому мотив спілкування збігається з його об'єктом.

Відомо, що до комунікативної діяльності спонукають різні мотиви, які домінують в залежності від провідної діяльності і значущості спілкування для дитини:

- потреба в нових враженнях породжує *пізнавальні мотиви спілкування*,
- потреба в активному функціонуванні - *ділові мотиви спілкування*,
- потреба у визнанні та підтримці - *особистісні мотиви спілкування*.

Вагоме місце у дослідженнях комунікативного розвитку дітей займає аналіз стану і якості комунікативних умінь. Ключєва Н.В. зазначає, що розвиток комунікативних умінь спонукає розвиток комунікативних здібностей. Однак, комунікативні вміння та комунікативні здібності - різні категорії, які необхідно відрізнати.

Комунікативні здібності це індивідуально-психологічні особливості особистості, які певною мірою є вродженими, характеризуються перевагою екстраверсії як риси особистості, відкритості, товариськості.

Комунікативні вміння більшою мірою соціально обумовлені, пов'язані зі знанням норм і правил, яких необхідно дотримуватися при спілкуванні з оточуючими, і включають в себе:

- уміння вступати в спілкування, організувати його;
- вміння підтримувати спілкування;

- вміння попереджати конфліктні ситуації в спілкуванні.

Водночас комунікативні вміння є складовою частиною комунікативних здібностей [8,13].

Леонтьєв О.О. зазначає, що дослідження комунікативного розвитку дитини повинно враховувати аналіз засобів, якими користується дитина, реалізуючи в процесі спілкування описані мотиви. Відповідно до його теорії, засоби спілкування рівнозначні операціям, за допомогою яких кожен учасник комунікації будує свої дії спілкування і вносить свій внесок у взаємодію з іншою людиною.

За Лісіною М.І, дитина упродовж перших семи років оволодіває такими засобами спілкування [8]:

- експресивно-мімічними, до яких відносяться посмішка, погляд, міміка, виразні рухи рук і тіла, виразні вокалізації;
- предметно-дійовими: локомоторні і предметні рухи, а також пози, що використовуються для досягнення цілей спілкування;
- мовленнєвими: висловлювання, запитання, відповіді, репліки.

Три категорії засобів спілкування, перераховані нами в тому порядку, в якому вони з'являються в онтогенезі, утворюють основні комунікативні операції в дошкільному дитинстві. Слід зазначити, що експресивно-мімічні засоби спілкування виникають в онтогенезі першими (на 2-му місяці життя дитини). Предметно-дійові засоби спілкування характеризуються символічністю і виникають в онтогенезі значно пізніше. Мовленнєві засоби спілкування з'являються в онтогенезі пізніше за всіх, після того як експресивно-мімічні і предметно-дійові засоби спілкування вже досягли високого рівня розвитку і значної складності. Однак використання мовлення з метою спілкування має принципове значення. Виготський Л.С. вказував на той факт, що спілкування, яке не опосередковане мовленням, або іншою знаковою системою, можливо тільки в найпримітивнішій формі. Вищі форми спілкування, властиві людині, можливі, на думку вченого, тільки завдяки узагальненому відображенню у мисленні дійсності [2].

Таким чином, аналіз комунікативного розвитку дитини здійснюється шляхом вивчення різних структурних компонентів комунікативної діяльності, їх поступової якісної зміни під впливом провідної діяльності і різноманітних суб'єктивних та об'єктивних факторів. Важливу роль у становленні комунікативної діяльності відіграє мовлення, його вплив на всі психічні функції індивіда. Логічно припустити, що недорозвинення мовлення зумовлює труднощі на шляху комунікативного розвитку, ускладнює спілкування з оточуючими.

Зупинимось детальніше на аналізі основних форм спілкування дітей дошкільного віку з дорослим з нормальним мовленнєвим розвитком і в у мовах мовленнєвого дизонтогенезу.

Психологічні дослідження Галігузової Л.М., Єлагіної М.Г., Лісіної М.І., Мещерякової С.Ю., Рузької А.Г., Смірної О.О.[8, 11,13,17] свідчать про формування у віці до 2 міс. **ситуативно-особистісної форми спілкування** з близькими дорослими, що характеризується низкою рис. Насамперед воно є провідною діяльністю дітей, опосередковуючи всі інші відносини зі світом. Зміст потреби в спілкуванні полягає у необхідності в доброзичливості та увазі дорослих. Провідним мотивом спілкування є особистісний мотив. Основним засобом спілкування з оточуючими людьми для немовляти є категорія виразних (експресивно-мімічних) рухів і поз.

Відомостей про стан спілкування у дітей з тяжкими порушеннями мовлення у цьому віці вкрай недостатньо, що пов'язано із специфікою діагностики мовленнєвих порушень. Мовленнєві порушення діагностуються після 3 років, що зумовлює вікову спрямованість досліджень. Водночас, у дослідженнях Архіпової О.Ф., Мастюкової О.М. зазначається про недостатню сформованість у дітей з дизартріями комплексу поживлення, недостатність експресивно-мімічних засобів спілкування.

Наступною в онтогенезі спілкування є **ситуативно-ділова форма спілкування**, яка формується у дітей з 6 міс. і розвивається на базі предметних маніпуляцій дитини. Зміст потреби дітей у спілкуванні характеризується прагненням до співпраці, спільної дії з оточуючими дорослими, що свідчить про домінування ділового мотиву. Основним засобом спілкування з оточуючими є предметно-дійові рухи і пози, предметні дії. З 1,5-2 років дитина оволодіває ситуативним мовленням, а відповідно і вербальними засобами спілкування.

Діти з тяжкими порушеннями мовлення вже на цьому етапі характеризуються труднощами у спілкуванні з оточуючими, що пов'язані як з несформованістю мовленнєвих засобів спілкування, так із поведінковими особливостями. За результатами дослідження Кривов'яз І.С. було з'ясовано такі особливості дітей раннього і молодшого дошкільного віку, як: здатність вступати в контакт лише за зовнішньою ініціативою, несформованість ситуативно-ділової форми спілкування, зниження інтересу до спілкування [1]. Ці діти потребували налагодження емоційного контакту з дорослим, формування зацікавленості у спілкуванні з дітьми та дорослим.

Таким чином, у порівнянні з попереднім етапом, на цьому дітям з ТПМ притаманні більш виражені труднощі в комунікативній діяльності, що в більшій мірі пов'язано з недостатністю мовленнєвих засобів.

За періодизацією Лісіної М.І, наступною і третьою у віці близько трьох років стає форма **позаситуативно-пізнавального спілкування**, що формується у відповідь на потреби дитини у пізнанні навколишнього. Значущою стає потреба в поважному ставленні дорослого, провідним мотивом – пізнавальний,

основні засоби спілкування – мовленнєві.

Більшість спеціальних досліджень свідчить, що у віці від 3 до 5 років у дітей з тяжкими порушеннями мовлення, які характеризуються системністю (далі – системні порушення мовлення- СПМ), відмічаються суттєві труднощі у здійсненні комунікативної діяльності.

Про труднощі формування комунікативних навичок у дітей дошкільного віку йдеться у дослідженнях Гаркуши Ю.В., Гріншпуна Б.М., Ковилової К.В., Коржевіної В.В., Кривов'яз І.С., Павлової О.С., Соловйової Л.Г., Федосєєвої О.Г. тощо. На думку вчених труднощі спілкування проявляються в несформованості основних форм комунікації (Воробйова В.К., Глухов В.П., Усольцева Н.К.), зниженні потреби у спілкуванні (Гріншпун Б.М., Павлова О.С., Спірова Л.Ф., Чиркіна Г.В.), недостатній сформованості комунікативних вмінь і володінні засобами спілкування (Ковилова К.В., Коржевіна В.В., Кривов'яз І.С., Павлова О.С., Соловйова Л.Г., Федосєєва О.Г.) [3, 4, 6, 10, 12, 15, 16]. За висновками вчених, дітям 3-5 років з СПМ притаманна ситуативно-ділова форма спілкування і використання у процесі спілкування предметно-дійових, експресивно-мімічних засобів при недостатній сформованості мовленнєвих. Такий стан комунікативного розвитку свідчить про затримку формування діяльності спілкування у дітей з СПМ вже у дошкільному віці.

Наступною в онтогенезі формується **позаситуативно-особистісна форма спілкування**, яка характеризується потребою дітей отримати взаєморозуміння і співпереживання дорослого і провідною роллю мовленнєвих засобів. Дітям зі СПМ на цьому етапі притаманні обмежені можливості використання мовленнєвих засобів, недостатній досвід соціальної взаємодії з однолітками і дорослими, нестійкість і ситуативністю мотивації до спілкування. У спілкуванні з педагогом діти часто вдаються до фамільярного звернення, спілкування без урахування дистанції і правил етикету (Павлова О.С. Федосєєва О.Г.).

За висновками Павлової О.С., спілкування дошкільників із СПМ в сім'ї характеризується недостатнім розумінням їх з боку батьків, невмінням і небажанням дорослих допомогти їм у вирішенні різноманітних проблем. Очікування дітей від спілкування з дорослими можна охарактеризувати як упевнено-оптимістичні, що не відповідає реальній ситуації. Дошкільники із СПМ некритично ставляться до своїх негативних вчинків, намагаючись, як правило, їх не помічати.

Вивчення характеру спілкування дітей з педагогами виявило домінування його ситуативно-ділової форми, що характерно для дітей із НМР 2-4-річного віку. Діти надають перевагу спілкуванню в спільній ігровій діяльності. У багатьох дітей із СПМ сформована негативна або байдужа установка на педагогічні впливи, неадекватність реакції навіть на позитивні емоції вихователя; відмічається не сформованість уявлень про дистанцію між дитиною і дорослим у процесі спілкування.

Отже, упродовж перших семи років, виступаючи в якості провідного чинника формування особистості дитини, спілкування проходить складний шлях від ситуативно-обумовленого емоційно-особистісного до вільного від конкретної ситуації позаситуативно-особистісного спілкування з дорослим. На всіх етапах розвитку діяльність спілкування є засобом пізнання оточуючих і самого себе, основою засвоєння повноцінних людських відносин. Водночас, у дітей із СПМ у спілкуванні з дорослими відмічаються значні труднощі, характер яких ускладнюється з роками і прямо залежить від стану мовлення. Характер труднощів у спілкуванні з дорослим свідчить про недостатність їх взаємодії і означає недостатність соціалізації дитини і отримання знань, що в нормі онтогенезу відбувається саме завдяки продуктивній взаємодії з дорослими.

Водночас, значна частина психологічних досліджень містить дані про виключну роль у комунікативному розвитку дитини не тільки дорослого, а й однолітків. Значення і розвиток спілкування дошкільників з однолітками по-різному оцінювалося психологами. Його особлива роль в психічному житті дитини неодноразово підкреслювалася Виготським Л.С., Піаже Ж., Рубінштейном С.Л. Ці вчені вважали, що спілкування з однолітком впливає на розумовий розвиток дитини, дозволяє подолати замкнутість соціального світу дитини, сприяє змінам її психіки. Роботи Суботського Є.В. засвідчили, що одноліток, на відміну від дорослого, сприяє становленню критичного ставлення: на його помилки дошкільник звертає увагу більше, ніж на похибки дорослого. Цукерман Г.А., в свою чергу, вважає, що спілкування з однолітками сприяє критичності думок, слів і вчинків, їх незалежності від чужих суджень і бажань. Мухіна В.С. зазначає, що в спілкуванні з однолітками у дитини складається громадська думка і виникає явище конформності.

Найповніший опис процесу становлення спілкування з однолітками на етапі дошкільного дитинства представлено в роботах Лісіної М.І., Рузької А.Г. і Смірної Е.О. [8, 13].

Результати психологічних досліджень дозволили авторам виділити три форми спілкування дошкільників з однолітками, які змінюють одна одну упродовж п'яти років життя (від 2 до 7 років). Період до двох років, на думку зазначених вчених, є передісторією спілкування, часом поступового становлення комунікативної потреби.

Зупинимось коротко на характеристиці основних форм спілкування.

Емоційно-практична форма спілкування дітей з однолітками (2-4 роки життя дитини). Провідне становище в рамках даної форми спілкування займає діловий мотив, який задовольняється в розвагах і спільній

діяльності дітей. При цьому кожен учасник взаємодії, насамперед, стурбований тим, щоб привернути до себе увагу оточуючих і отримати оцінку своїм діям. Тому ровесники мало прислухаються до партнера, прагнучи демонструвати себе один одному, у поєднанні з інтересом до справ товаришів.

У 2-3 роки і пізніше дітей приваблює сам процес спільних дій: маніпуляції, спорудження будівель, втікання, а результат часто втрачається. Особливості цієї форми спілкування зумовлюють нечіткість образу ровесника у дитини. У ровесника сприймається лише ставлення до себе. В образі себе формується тільки позитивний діапазон.

Провідними в спілкуванні є експресивно-мімічні засоби комунікації; емоційні експресії відрізняються підвищеною силою. Значне місце займають предметно-дійові операції, особливо у дітей зі слаборозвиненим мовленням. Таке спілкування ситуативно обумовлене, дошкільники 2-4 років не здатні домовитися один з одним; спілкуючись, вони практично не бачать і не чують один одного. Дітям з СПМ на цьому етапі притаманна нестійкість і короткотривалість контактів з однолітками, які частіше обумовлені ігровими намірами.

Ситуативно-ділова форма спілкування дітей з однолітками (4-6 років) найтипівіша для дошкільного дитинства. Приблизно в 4 роки діти починають надавати перевагу одноліткам, а не дорослим. Це пов'язано зі зміною провідної діяльності дошкільників – виникненням колективної сюжетно-рольової гри.

Контактуючи з однолітками, дошкільники прагнуть налагодити між собою ділову співпрацю. Ця спрямованість і складає основний зміст їх комунікативної потреби. Потреба в ігровому співробітництві відображається в ділових мотивах спілкування дітей. Всі основні причини для взаємозвернення виникають у них в процесі занять: ігри, виконання побутових операцій тощо. Слід відзначити, що діти між собою багато розмовляють більше, ніж з дорослим, але мовлення їх все ще ситуативне.

Ситуативно-ділова форма спілкування однолітків сприяє розвитку особистості та самосвідомості, допитливості, сміливості, оптимізму, активності, творчості тощо. Труднощі у сфері спілкування з однолітками заважають становленню цих найважливіших процесів: діти стають пасивними, замкнутими, тримаються недоброзичливо.

Недостатність вербальних засобів спілкування позбавляє можливості взаємодії між дітьми, стає перешкодою у формуванні ігрового процесу (Соловйова Л.Г., Харитоновна О.А.). Тому на цьому етапі труднощі у взаємодії з однолітками у дітей зі СПМ набувають поширеного характеру.

Артамонова С.В., Соловйова Л.Г. та інші дослідники відзначають взаємообумовленість мовленнєвих та комунікативних вмінь у дітей зазначеної категорії [15]. Недостатність вербальних засобів ускладнює процес взаємодії між дітьми з СПМ в ігровій діяльності, що проявляється у: низькій мовленнєвій активності у грі, недостатньому мовленнєвому супроводі ігрових дій, дезорієнтацією в нових ситуаціях спілкування (Гриншпун Б.М., Харитоновна П.А., Шипіцина Л.М.).

Слинько О.А. відзначає, що мовленнєве недорозвинення впливає на міжособистісні відносини дітей із СПМ. Так, серед ізольованих в групі найчастіше були діти, що мають тяжкий ступінь мовленнєвого недорозвинення, незважаючи на те, що вони володіли позитивними рисами, в тому числі і прагненням до спілкування [12]. Лідери ж в колективі – це діти, які достатньо володіють мовленням і організаторськими якостями.

Позаситуативно-ділова форма спілкування дітей з однолітками (6-7 років формується не у всіх дітей, оскільки з'являється на фоні зростання кількості позаситуативних контактів.

Основне прагнення, що спонукає дошкільників - це потреба у співпраці. Як і на попередньому етапі, співпраця носить практичний характер - вона розгортається у процесі спільної ігрової діяльності дітей. Однак значно змінюється сама гра. На зміну сюжетним іграм приходять ігри з правилами, які спонукають до необхідності домовитися, спланувати спільні дії. У всіх цих випадках співробітництво, залишаючись практичним і зберігаючи зв'язок з реальними справами дітей, набуває і позаситуативного характеру.

Домінуючими якостями, що спонукають дитину до контактів, є ділові, хоча і пізнавальні, і особистісні теми є значущими для неї.

У позаситуативно-діловому спілкуванні провідна роль належить мовленню. Мовленнєве спілкування з однолітками вже не обмежується ситуативними іграми, воно все більше набуває особистісного спрямування.

Як свідчать спеціальні дослідження, у більшості дітей із СПМ позаситуативно-ділова форма спілкування з однолітками у дошкільному віці не формується.

Павлова О.С. відзначає, що комунікативна діяльність дітей старшого дошкільного віку із системними порушеннями мовлення значно відрізняється від процесу спілкування їх однолітків з НМР, як за рівнем свого розвитку, так і за основними якісними показниками. Обмежені можливості мовленнєвої комунікації, характерні для дошкільників із СПМ, супроводжуються зниженням мотиваційної сфери спілкування, труднощами реалізації мовних і лінгвістичних засобів, порівняно повільним засвоєнням мовленнєвих понять [10].

Федосєєва О.Г., досліджуючи комунікативну діяльність дітей із СПМ, спрямувала увагу на особливості сформованості у них засобів спілкування, поведінки і активності в цій діяльності [16]. За рівнем сформованості

описаних явищ автор розподілила дошкільників із СПМ на дві групи.

До I рівня розвитку комунікативних умінь було віднесено 60% дітей із СПМ. Це діти з низьким ступенем сформованості комунікативних здібностей. Їх відрізняла відсутність мотивації і цілеспрямованості в спілкуванні з дорослим і однолітками; грубе порушення мовленнєвих засобів спілкування, їх бідність і недостатня зв'язність; домінування ситуативно-ділової форми спілкування.

До II рівня автором були віднесені 40% дітей, що займали пасивну позицію, не проявляли ініціативу та активність у спілкуванні. Однак, вони були здатні підтримати бесіду в разі звернення до них, із задоволенням реагували на пропозицію. Засоби спілкування цих дітей відрізнялися великою різноманітністю, але мовленнєва продукція порушена за структурно семантичної організації. Взаємодія з дорослим здійснювалась на рівні позаситуативно-пізнавальної форми спілкування.

Зазначені труднощі свідчать про системне порушення комунікативної діяльності у дітей старшого дошкільного віку з СПМ. Дослідження Ковилової К.В, було спрямоване на вивчення структури комунікативної діяльності, а саме таких компонентів як:

- мотиваційно-ціннісний - наявність у дошкільнят високої мотивації спілкування, установки на оволодіння комунікативними вміннями;
- когнітивний - ступінь засвоєння дошкільнятами знань про норми і правила спілкування з дорослими і однолітками в різних комунікативних ситуаціях;
- діяльнісний - ступінь оволодіння способами організації комунікативного акту, вміннями та навичками, необхідними для його успішної реалізації, здатність до оперування цими вміннями та навичками в різних комунікативних ситуаціях;
- оцінювальний - ступінь сформованості рефлексивних умінь щодо результатів своєї комунікативної діяльності [6].

Аналіз результатів дослідження структури комунікативної діяльності дітей зі СПМ дозволив автору виділити якісні особливості комунікативного розвитку дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення. Це:

- недостатня активність, відсутність ініціативи у спілкуванні;
- вкрай низький рівень вербальної комунікативної активності;
- практична відсутність здатності формулювати передавати свої думки за допомогою вербальних засобів спілкування;
- наявність страхів перед контактом з однолітками і дорослими;
- серйозні труднощі в організації власного мовленнєвої поведінки, що негативно позначається на спілкуванні з оточуючими і, перш за все, з однолітками [6].

Такий стан спілкування з однолітками свідчить про затримку його формування. Висновки авторів засвідчують взаємообумовленість стану мовлення і успішності у спілкуванні з однолітками, що підтверджує попередні висновки про спілкування з дорослим.

Отже, спілкування з однолітками виникає у дошкільників не відразу і проходить у своєму розвитку кілька етапів, що представляють собою процес якісних перетворень структури комунікативної діяльності дитини. А комунікативний розвиток дошкільника відбувається у двох напрямках: у розвитку спілкування з дорослим і з однолітком. Спілкування з дорослим починається з емоційного спілкування і до кінця дошкільного дитинства розвивається у позаситуативні форми спілкування (позаситуативно-особистісну і позаситуативно-пізнавальну). Розвиток спілкування з однолітками в дошкільному віці проходить низку етапів від емоційно-практичної взаємодії до позаситуативно-ділового спілкування.

Саме у процесі спілкування з дорослим і однолітком дитина оволодіває складним ланцюгом операцій і елементів, що забезпечують позаситуативне спілкування наприкінці дошкільного віку. Дитині старшого дошкільного віку притаманна сформованість стійкої потреби у спілкуванні, диференційованої системи ділових, пізнавальних і особистісних мотивів. Вона володіє достатнім арсеналом експресивно-мімічних, предметно-дійових і мовленнєвих засобів спілкування, а відповідно – комунікативними вміннями, які вона може застосовувати в різних життєвих ситуаціях і видах діяльності. Достатнє володіння засобами і комунікативними вміннями забезпечує реалізацію у процесі спілкування і інформативної, і перцептивної, і інтерактивної функцій спілкування.

Водночас, у дітей із СПМ у спілкуванні з однолітками і дорослим відмічаються значні труднощі, характер яких ускладнюється з роками і прямо залежить від стану мовлення. Аналіз досліджень засвідчив ускладнення симптоматики порушень діяльності спілкування, починаючи з молодшого дошкільного віку. Оскільки спілкування з однолітками є надзвичайно важливим для соціалізації і розвитку особистості з СПМ, ми дійшли висновку, що внаслідок зазначених труднощів і соціалізація і становлення таких особистісних компонентів як самооцінка, саморегуляція, самоконтроль дітей зі СПМ формуються із затримкою. Водночас труднощі у спілкуванні з дорослим зумовлюють затримку у розвитку когнітивних функцій, мотивації і емоційно-вольової сфери.

Література

1. **Белякова Л. И., Гаркуша Ю. Ф., Усанова О. Н., Фигередо Э.Л.** Сравнительное психолого-педагогическое исследование дошкольников с общим недоразвитием речи и нормально развитой речью: Теория и практика коррекционного обучения дошкольников с речевыми нарушениями. — М., 1991. 2. **Выготский Л.С.** Мышление и речь. - М.: Лабиринт, 1999. - 352 с. 3. **Грибова О.Е.** К проблеме анализа коммуникации у детей с речевой патологией / О.Е. Грибова // Дефектология. 1995. - № 6 - С. 7-16. 4. **Гриншпун Б.М., Селиверстов В.И.** Развитие коммуникативных умений дошкольников в процессе логопедической работы над связной речью // Дефектология. 1988. - № 3. - С. 81 -84. 5. **Жинкин Н.И.** Речь как проводник информации.- М.: Наука, 1982. - С.159. 6. **Ковылова Е.К.** Психокоррекционная технология коммуникативного развития детей старшего дошкольного возраста с общим недоразвитием речи. - Дис..канд.пед.наук.- Н.Новгород, 2011. - 264 с. 7. **Леонтьев А.А.** Психология общения: Учеб. пособие. - М.: Смысл, 1999. -365 с. 8. **Лисина М.И.** Проблемы онтогенеза общения. - М.: Педагогика, 1986. -144 с. 9. **Мухина, В.С.** Детская психология. - М.: Просвещение, 1985.-272 с. 10. **Павлова О.С.** Нарушение коммуникативного акта у детей с общим недоразвитием речи/О.С.Павлова // Психолингвистика и современная логопедия. - М.: МГПУ, 1998. - 308 с. 11. **Рубинштейн С. Л.** К вопросу о языке, речи и мышлении// Вопросы языкознания. - 1957 - №2. - с.42-48. 12. **Слинько О.А.** К изучению проблемы межличностных отношений дошкольников с нарушениями речи/О.А. Слинько// Дефектология. -1992. - № 1. - С. 62-67. 13. **Смирнова Е.О.** Особенности общения с дошкольниками: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений.- М.: Издательский центр «Академия», 2000. - 160 с. 14. **Смошникова Г.В.** Психологічні особливості спілкування дітей в різновікових групах дошкільного навчального закладу : автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Г.В. Смошникова / Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. — К., 2008. — 20 с. 15. **Соловьева Л. Г.** Особенности коммуникативной деятельности детей с общим недоразвитием речи //Дефектология. - 1996. - № 1. - С.62-66. 16. **Федосеева Е.Г.** Формирование коммуникативных умений у детей старшего дошкольного возраста с общим недоразвитием речи: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03 / Е.Г. Федосеева; МПГУ. - М., 1995. - 20 с. 17. **Филиппова Ю.В.** Общение. Дети от рождения до 5 лет / Художник Соколов Г.В. - Ярославль: Академия развития: Академия Холдинг, 2001.-176с. 18. **Черенкова О.А.** Формирование коммуникативных умений детей 4-5 лет в игровой деятельности. Дис..канд.пед.наук.- Пенза, 2008. - 204 с.

References

1. Belyakova L. I., Garkusha Yu. F., Usanova O. N., Figeredo E.L. Sravnitel'noe psichologo-pedagogicheskoe issledovanie doshkolnikov s obschim nedo-razvitiem rechi i normalno razvitoy rechyu: Teoriya i praktika korrektsionnogo obucheniya doshkolnikov s rechevyimi narusheniyami. — M., 1991. 2. Vyigotskiy L.S. Myishlenie i rech. - M.: Labirint, 1999. - 352 s. 3. Gribova O.E. K probleme analiza kommunikatsii u detey s rechevoy patologiei / O.E. Gribova // Defektologiya. 1995. - # 6 - S. 7-16. 4. Grinshpun B.M., Seliverstov V.I. Razvitie kommunikativnykh umeniy doshkolnikov v protsesse logopedicheskoy raboty nad svyaznoy rechyu // Defektologiya. 1988. - # 3. - S. 81 -84. 5. Zhinkin N.I. Rech kak provodnik informatsii.- M.: Nauka, 1982. - S.159. 6.Kovyilova E.K. Psikhokorreksionnaya tehnologiya kommunikativnogo razvitiya detey starshego doshkolnogo vozrasta s obschim nedorazvitiem rechi. - Dis..kand.ped.nauk.- N.Novgorod, 2011. - 264 s. 7. Leontev A.A. Psihologiya obscheniya: Ucheb. posobie. - M.: Smyisl, 1999. -365 s. 8. Lisina M.I. Problemy ontogeneza obscheniya. - M.: Pedagogika, 1986. -144 s. 9. Muhina, V.C. Detskaya psihologiya. - M.: Prosveshenie, 1985.-272 s. 10. Pavlova O.S. Narushenie kommunikativnogo akta u detey s obschim nedorazvitiem rechi/O.S.Pavlova // Psiholingvistika i sovremennaya logopediya. - M.: MGPU, 1998. - 308 s. 11. Rubinshteyn S. L. K voprosu o yazyike, rechi i myishlenii// Voprosyi yazyikoznaniya. - 1957 - #2. - s.42-48. 12.Slinko O.A. K izucheniyu problemy mezhlichnostnykh otnosheniy doshkolnikov s narusheniyami rechi/O.A. Slinko// Defektologiya. -1992. - # 1. - S. 62-67. 13. Smirnova E.O. Osobennosti obscheniya s doshkolnikami: Ucheb. posobie dlya stud. sred. ped. ucheb. zavedeniy.- M.: Izdatelskiy tsentr «Akademiya», 2000. - 160 s. 14. Smolnikova G.V. Psihologichni osoblivostl spilkuvannya dltey v rlnzovikovih grupah doshkolnogo navchalnogo zakladu : avtoref. dis... kand. psihol. nauk: 19.00.07 / G.V. Smolnikova / Nats. ped. un-t Im. M.P.Dragomanova. — K., 2008. — 20 s. 15. Soloveva L. G. Osobennosti kommunikativnoy deyatel'nosti detey s obschim nedorazvitiem rechi //Defektologiya. - 1996. - # 1. - C.62-66. 16. Fedoseeva E.G. Formirovanie kommunikativnykh umeniy u detey starshego doshkolnogo vozrasta s obschim nedorazvitiem rechi: avtoref. dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.03 / E.G. Fedoseeva; MPGU. - M., 1995. - 20 s. 17. Filippova Yu.V. Obschenie. Deti ot rozhdeniya do 5 let / Hudozhnik Sokolov G.V. - Yaroslavl: Akademiya razvitiya: Akademiya Holding, 2001.-176s. 18. Cherenkova O.A. Formirovanie kommunikativnykh umeniy detey 4-5 let v igrovy deyatelnosti. Dis..kand.ped.nauk.- Penza, 2008. - 204 s.

Мартиненко І.В. Проблема комунікативного розвитку дітей з системними порушеннями мовлення в дошкільному віці

Стаття присвячена проблемі розвитку комунікативної діяльності у дітей із системними порушеннями мовлення. Розглянуто найбільш відомі і популярні вітчизняні теорії і концепції розвитку спілкування в дитячому віці. Представлено етапи розвитку комунікативної діяльності дітей з ровесниками і дорослими. Особлива увага приділяється характеристиці мотивів, засобів і комунікативних вмінь на кожному віковому етапі. В статті описуються особливості становлення експресивно-мімічних, предметно-дійових та мовленнєвих засобів спілкування у дітей з нормальним мовленнєвим розвитком і дітей з системними порушеннями мовлення; форм спілкування з дорослим за М.І.Лісіною та ровесниками за О.О.Смірною із виділенням їх особливостей у дітей з системними порушеннями мовлення. Характеристика розвитку комунікативної діяльності у дітей із системними порушеннями мовлення здійснена з урахуванням сучасних особистісно-орієнтованих тенденцій у вітчизняній і зарубіжній психології, містить дані про емоційну, міжособистісну, операційну сторони її реалізації. Враховуючи зазначені підходи автор узагальнює сучасні дані про стан комунікативної діяльності у дітей із системними порушеннями мовлення і пропонує нові підходи до оцінювання успішності спілкування в дошкільному віці.

Ключові слова: спілкування, комунікативна діяльність, комунікативний розвиток, діти дошкільного віку, системні

порушення мовлення.

Мартыненко И.В. Проблема коммуникативного развития детей с системными нарушениями речи в дошкольном возрасте

Статья посвящена проблеме развития коммуникативной деятельности у детей с системными нарушениями речи. Рассмотрены наиболее известные и популярные отечественные теории и концепции развития общения в детском возрасте. Представлены этапы развития коммуникативной деятельности детей с ровесниками и взрослыми. Особое внимание уделяется характеристике мотивов, средств и коммуникативных умений на каждом возрастном этапе. В статье описываются особенности становления экспрессивно-мимических, предметно-действенных и речевых средств общения у детей с нормальным речевым развитием и детей с системными нарушениями речи; форм общения с взрослым по теории М.И.Лисиной, и ровесниками по теории Е.О.Смирновой с выделением их особенностей у детей с системными нарушениями речи. Характеристика развития коммуникативной деятельности у детей с системными нарушениями речи осуществлена с учетом современных личностно-ориентированных тенденций в отечественной и зарубежной психологии, указывает на эмоциональную, межличностную, операционную стороны ее реализации. Учитывая указанные подходы автор обобщает современные данные о состоянии коммуникативной деятельности у детей с системными нарушениями речи и предлагает новые подходы к оценке успешности общения в дошкольном возрасте.

Ключевые слова: общение, коммуникативная деятельность, коммуникативное развитие, дети дошкольного возраста, системные нарушения речи.

Martynenko I.V. Problem of communicative development of children with systemic speech disorders in preschool age

The article covers the issues of communication activity development of children with systemic speech disorders. It deals with the most know and recognised native theories and concepts of communication development in the childhood. It presents stages in development of communication activity with peers and adults. Particular attention is paid to description of the reasons to communicate, means of communication and communication skills for different age groups. The article describes particularities in development of expressive and mimic, object-based and verbal communication of children with normal speech development and children with systemic speech disorders; forms of communication according to M.I. Lisina and communication with peers according to O. Smirnova considering particular features in children with systemic speech disorders. Communication development description of children with systemic speech disorders was performed taking into account modern personality oriented tendencies in native and foreign psychology, it contains data on emotional, interpersonal, operational aspects of its realisation. Based on these approaches the author summarises existing information on communication activity of children with systemic speech disorders and offers new approaches towards assessment of communication effectiveness of preschoolers.

Keywords: communication, communication activity, communication development, preschool age children, systemic speech disorders.

Стаття надійшла до редакції 25.09.2014р.

Статтю прийнято до друку 29.09. 2014 р.

Рецензент: д.психол.н., проф. Сак Т.В.

УДК: 376.36

**ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ
У ДІТЕЙ ІЗ ГРУБОЮ ЗАТРИМКОЮ МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ**

Марченко І. С.

кандидат педагогічних наук, доцент

Спілкування є однією з головних умов розвитку дитини, найважливішим компонентом формування її особистості, провідним видом людської діяльності. В процесі спілкування з оточенням пізнається світ, набувається досвід, засвоюються знання. Розвиваючись у соціальній і багатоплановій сумісній діяльності з дорослими і однолітками, дитина поступово оволодіває мовленням. Трьохрічний вік життя дитини характеризується переходом до активного самостійного мовлення, спрямованого на взаємодію з оточенням, на керування його поведінкою та оволодіння власною поведінкою. Мовленнєві порушення значно обмежують комунікативні можливості дитини, спотворюють формування особистості, утруднюють соціальну адаптацію.

Досліджуючи дітей 3-4-річного віку з грубою затримкою мовленнєвого розвитку (в тому числі і відсутністю загальнозживаного мовлення), автори відмічають їх виражену пасивність, залежність від оточення, схильність до спонтанної поведінки, несформованість мовленнєвої регуляції. Навички спілкування у цих дітей спонтанно не утворюються, у них відсутня сама спрямованість на комунікацію (Т. А. Датешидзе, Є. В. Кирилова, Н.М.Леонідова, Н. В. Манько, Є. Ф. Соботович, В. В. Тарасун, С. Ю. Танцюра, М.К. Шеремет та інші). В анамнезі таких дітей, як правило, спостерігається присутність впливу патологічних екзогенно-органічних факторів під час внутрішньоутробного розвитку або першого року життя. Ці відомості, поряд із ретельним діагностуванням дитини, у подальшому можуть вказувати на наявність тяжкого мовленнєвого порушення, що ховається за грубою його